

Svenska kyrkan och samiska mänskliga kvarlevor

Abstract

Frågan om samiska mänskliga kvarlevor, som i dag förvaras vid museer och institutioner i Sverige, är ett kontroversiellt och känslomässigt och symboliskt starkt laddat ämne. Under senare år har krav på återföring och återbegravning framförts av samiska företrädare. Svenska kyrkan har även diskuterat frågan som del av en större försöningsprocess med det samiska folket. Företrädare för Svenska kyrkan har genom historien på olika sätt medverkat i insamlingen av samiska mänskliga kvarlevor, och frågan berör på många sätt kyrkans verksamhets- och ansvarsområden.

Under 1800-tal och tidigt 1900-tal insamlades ett stort antal skelettdelar och framför allt kranier från gravplatser och kyrkogårdar som ansågs inrymma samiska gravar, i Sverige liksom i övriga delar av Sápmi. Efterfrågan på samiska kranier från forskare och institutioner runt om i världen var omfattande. Det finns många exempel på hänsynslös plundring av samiska gravar, liksom flera exempel på den samiska befolkningens motstånd mot gravplundringen.

Det behövs en vidare granskning av kyrkliga företrädares medverkan i och allmänna inställning till utgrävningar eller plundringar av samiska gravar. Forsknings- och museivärlden har också ett stort ansvar att närmare granska denna historia. Men det krävs också en bredare diskussion kring samiskt självbestämmande i kultur- och arvsfrågor i Sverige, med hänsyn till internationella konventioner och deklarationer.

Inledning

Frågan om samiska mänskliga kvarlevor, som i dag förvaras vid museer och institutioner i Sverige, är ett kontroversiellt och känslomässigt och symboliskt starkt laddat ämne. Såväl frågan om den historiska bakgrunden, på vilket sätt och i vilket syfte dessa kvarlevor insamlades, som frågan om samlingarnas framtid, väcker starka reaktioner. Företrädare för Svenska kyrkan har på olika sätt medverkat i insamlingen av samiska mänskliga kvarlevor för kraniologisk och rasbiologisk forskning – forskning som bidragit till föreställningar om samerna som ett primitivt och lägre stående folk eller ras, vilket i sin tur legitimerat diskriminering, marginalisering och socialt och kulturellt förtryck av samer i Sverige.

Under senare tid har flera krav på repatriering (återföring) och återbegravning framförts från det samiska samhället. År 2007 beslutade Sametinget att kräva en fullständig redovisning av samtliga statliga samlingar med samiska mänskliga kvarlevor i Sverige och en repatriering av dessa kvarlevor till det samiska folket. Under senare år har även Svenska kyrkan diskuterat förslag på återbegravning som del av en större försoningsprocess med det samiska folket.

Frågan om samiska mänskliga kvarlevor är också ett ämne av stor betydelse för forskningsvärlden, vilket berör grundläggande frågeställningar om forskningsetik och relationen mellan forskare och andra grupper i samhället som berörs av forskningen. Det handlar om en historia som behöver undersökas och analyseras närmare – om banden mellan dåtid och nutid och historiens olika betydelser för människor i dag. Det är en fråga som på många sätt berör Svenska kyrkan och kyrkans verksamhets- och ansvarsområden.

I denna artikel kommer jag först att diskutera historien bakom samlingarna av samiska mänskliga kvarlevor och de krav på återbegravning som framförts från det samiska samhället. Därefter kommer jag att ta upp ett par fall av återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor samt några pågående diskussioner om återbegravning. Jag kommer också att ta upp frågan om forskningsetik och internationell rätt, och diskutera Svenska kyrkans behandling av denna fråga under de senaste åren.¹

Insamling av samiska mänskliga kvarlevor

Under 1800-talet och tidigt 1900-tal insamlades ett stort antal skelettdelar och framför allt kranier från gravplatser och kyrkogårdar som ansågs inrymma samiska gravar, i Sverige liksom i övriga delar av Sápmi. För den kraniologiska forskningen krävdes kranier som kunde mätas och undersökas. Skallmätningar skedde inte bara på levande människor utan även på de avlidnas kranier, vilket ledde till utgrävningar och plundringar av gravar. Samiska kranier ingick som en viktig del i denna forskning och efterfrågan från forskare och institutioner runt

¹ Denna artikel bygger delvis på arbete utfört inom ramen för forskningsprojektet "Arktiska ursprung: Arkeologin och sökandet efter de nordliga folkens ursprung i Öst och Väst", finansierat av Vetenskapsrådet.

om i världen var omfattande. Man bör dock betona att det inte endast var den samiska befolkningen och samiska gravar som drabbades av denna forskning. För att undersökningarna skulle bli korrekta var det viktigt att kranierna var ”äkta samiska”. Dessa utgrävningar skedde utan hänsyn till den lokala befolkningen, och i flera fall trots aktivt motstånd från den samiska lokalbefolkningen.

En central gestalt i historien om samlandet av samiska kranier i Sverige är anatomen Anders Retzius (1796–1860), kranialog och uppfinnare av det så kallade ”skallindexet”, som användes för att mäta och klassificera individuella kranier som dolikocefal (långskalle) och brakycefal (kortskalle). Anders Retzius skapade en stor samling av kranier från folkgrupper runt om i världen, inklusive från samer, vid Karolinska Institutet i Stockholm.

Anatomen Gustaf Retzius (1842–1919), son till Anders Retzius, var en annan viktig person i den framväxande rasbiologiska forskningen i sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. I boken *Crania Lapponica* (1910), beskriver han sin fars bidrag till samlandet och studiet av samiska kranier:

However it was not until 1842 and only then owing to a lecture held by Anders Retzius at the Congress of Scandinavian Naturalists that same year, on “The Shape of the Crania in Northern Lands”, that the form of cranium peculiar to the Lapps was carefully described and distinguished from that of the Swedes, the Finns, the Slavs, and the Greenlanders. At that time, thanks to the assistance of pupils and friends, Anders Retzius had succeeded in obtaining for the Anatomical Museum of the Caroline Institute no less than 22 Laplanders’ crania. He had, moreover, owned and studied eight more such skulls, which, however, had passed by exchange to other museums. During the following years of his life, up to his demise in 1860, aided by former pupils who were doctors in Norrland and Lapland, he continued adding to his collection of Lapp Crania, even though there were great and many difficulties to be overcome. As, however these crania were greatly in demand for collections abroad, in exchange of which he could obtain other crania valuable for his investigations, one or other of the Lapp crania he had acquired were disposed of in this manner by Anders Retzius.²

² Gustaf Retzius, ”Preface”, i Gustaf von Düben, *Crania Lapponica* (Stockholm 1910) s. 1.

Anders Retzius har själv beskrivit sin samling av samiska kranier vid Karolinska Institutet i Stockholm och vikten av att kunna säkerställa deras äkthet:

För det närvarande eger Karolinska Institutets museum 22 lappkranier och skulle egt 8 derutöfver om icke tid efter annan genom skänker och utbyten till andra museer antalet blifvit minskadt. Af de här nu befintliga 22 exemplaren har jag dock endast begagnat 16 till närvarande beskrifning, emedan de öfriga dels äro af barn, dels till äkthet osäkra, upptagna ur gamla kyrkogårdar; hvaremot jag för dessa 16 har närmare uppgifter om personernas namn, ålder m.m. [...] Dessas värde förhöjes genom under rättelserna om deras härkomst, en omständighet af så mycket större vikt, som lapparne begravas på samma kyrkogårdar som nybyggarna, hvilka äro svenskar och finnar. Häraf inses huru lätt misstag kunna uppstå vid insamling af kranier på sådana ställen.³

Johan Wilhelm Zetterstedt (1785–1874), entomolog (insektsforskare) och professor vid Lunds universitet, reste år 1821 i de samiska områdena i Norrbottens län och 1832 i samiska områden i Västerbottens län. Under sin resa bodde han ofta i prästgårdar och umgicks med församlingarnas präster, vilket var brukligt under liknande resor vid denna tid. I boken *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens Län, förrättad år 1832* beskriver han kortfattat sina ansträngningar att finna äkta samiska kranier för forskningen:

Under min år 1821 företagna Lappmarksresa gjorde jag, efter fleras anmodan, många försök att, för jemförelses skull, anskaffa ett *Lappkranium*; men alla bemödanden i detta afseende voro då förgäfves. Också är förskaffandet af ett sådant, i ett land, der vidskepelse är så gängse, som i Lappmarken, förenadt med de största svårigheter. De skullar, som uppgrävas ur Lappska kyrkogårdar, äro ganska sällan att anse som kranier af verkliga Lappar, emedan ett vida större antal Nybyggare finnas begrafne i den vigda jorden. Denna gången lyckades det mig, likväl icke utan mycken möda och betydlig kostnad, att erhålla icke blott ett, utan *tvenne kompletta* och äkta Lappkranier. Jag vet, att de blifva välkomna och för vetenskapligt ändamål begagnade, då jag öfverlemnar det ena exemplaret af dem till Carolinska Institutets Samlingar i *Stockholm*, och det andra till den rika och dyrbara

³ Anders Retzius, *Anders Retzii samlade skrifter af ethnologiskt innehåll, utgifna af Svenska Läkare-sällskapet* (Stockholm 1864) s. 23f. Texten publicerades första gången 1842.

anatomiska präparat-samlingen, som finnes i Lund, och nu mera tillhör Akademiens därstedes.⁴

Zetterstedt ger dock inga fler detaljer i sin bok om varifrån kraniererna kom och hur han lyckades få tag i dessa. I anatomiprofessorn Gustaf von Dübens förteckning över en del av samlingen av samiska kranier vid Karolinska Institutet beskrivs dock ett kranium av en namngiven man från Stensele, som uppges komma från professor Zetterstedt år 1832.⁵

Efterfrågan på samiska kranier från forskare och institutioner i olika delar av världen var stor. Anders Retzius själv var involverad i en internationell byteshandel med kranier från olika folkgrupper. Som exempel kan nämnas att han sände kranier, inklusive minst en samisk, till vetenskapsmannen Samuel George Morton (1799–1851) i USA, en ledande kranilog, sorsamlare av kranier och författare till verket *Crania Americana* (1839). I ett brev till anatomen Evert Julius Bonsdorff (1810–1898) i Finland, daterat den 14 november 1850, skriver Anders Retzius: ”Jag sänder honom [Samuel George Morton] i denna vecka tvenne cranier af de sista jag fick från dig. I fjor fick han en Lapp, en Slavon, en Finne. Men han är omättelig, likasom jag sjelf.”⁶

Sven Nilsson (1787–1883), professor i naturalhistoria vid Lunds universitet, gjorde sig känd bland annat genom sin inflytelserika storutbredningsteori, enligt vilken den samiska befolkningen hade utgjort den tidigaste befolkningen inte bara i Skandinavien utan även i stora delar av norra Europa. I sin bok *Skandinaviska Nordens Ur-Invånare*, utgiven 1838–1843, jämför han bland annat kranier från förhistoriska gravar och kranier från samer. I hans jämförelsematerial fanns också kranier efter namngivna samer, med medföljande äkthetsintyg från kyrkliga och statliga myndighetspersoner:

4 Johan Wilhelm Zetterstedt, *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens Län, förrättad år 1832* (Umeå [1833] 1980) s. 321.

5 Gustaf von Düben, *Crania Lapponica* (Stockholm 1910) s. 18. I förteckningen upptas totalt 25 samiska kranier med uppgifter om bland annat insamlingsort och insamlare. Här ingår också kranier från kyrkogårdar i Jokkmokk och Arjeplog.

6 Gustaf Retzius, *Skrifter i skilda ämnen jämte några bref af Anders Retzius: Samlade och utgifna af Gustaf Retzius* (Stockholm 1902) s. 275.

Denna sistnämnda hufvudskål förvaras på härvarande Universitets anatomiska Museum med bifogade intyg af Kyrkoherden Palmgren och Krono-Länsmannen Holmström i Lycksele, att den tillhört *Lappmannen* Johan Andersson Juff, som var född i Wapstens by och Stensele Lappmarks församling *af Lappska föräldrar*, samt att han under hela sin lifstid lefvat som Lapp af sin renhjord.⁷

Sven Nilsson nämner också fler samiska kranier, bland annat av en kvinna från Lycksele.⁸

1892 uppstod en brand i Karolinska Institutets anatomiska museum, då en stor del av Anders Retzius kraniesamling förstördes. I ett brev skrev sonen Gustaf att ”den största förlusten utgöres af den förträffliga lappska serien som torde vara oersättlig, inskaffad af min fader under en lång följd af år, hvartill kommo de genom Düben från Nordvi inköpta 17 skelett ur lappgrafvar”.⁹

Under tidigt 1900-tal växte den rasbiologiska forskningen, och den därmed förknippade rashygieniska ideologin, i betydelse (den rasbiologiska forskningen i Sverige och Svenska kyrkans förhållande till denna behandlas av andra bidrag i denna volym). När golvet i Jukkasjärvi kyrka skulle renoveras i början av 1900-talet och gravar framkom under kyrkgolvet, uppmanade LKAB:s disponent Hjalmar Lundbohm arkeologen Gustaf Hallström att göra skullmätningar på de kranier som framkommit vid renoveringsarbetet.¹⁰ År 1915 skedde en utgrävning av Rounala kyrkogård, norr om Karesuando, med syfte att samla in samiska skelettdelar och kranier till de anatomiska samlingarna vid Uppsala universitet. Denna och andra storskaliga utgrävningar av kyrkogårdar i andra delar av Sápmi återkommer jag till nedan.

⁷ Sven Nilsson, *Skandinaviska Nordens Ur-Invånare: Ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människoslätets utvecklings historia* (Lund 1838–1843), första delen, andra kapitlet, s. 9.

⁸ Nilsson (1838–1843) s. 9f.

⁹ Se Olof Ljungström, *Oscariansk antropologi: Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (Hedemora & Uppsala 2004) s. 228, 427. Nordvi var en norsk handelsman som systematiskt grävde ut samiska gravar i Nordnorge och även ägnade sig åt handel med de utgrävda kvarlevorna, se vidare nedan.

¹⁰ Curt V. Persson, *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och tornedalningar* (Luleå 2013) s. 91ff.

Lars Levi Læstadius och samiska gravar

Lars Levi Læstadius (1800–1861), kyrkoherde i Karesuando och senare Pajala församlingar, är som grundare av den læstadianska väckelserörelsen en centralgestalt i Nordkalottens kyrkohistoria. Læstadius var också botaniker och upprätthöll kontakter med många ledande naturforskare i sin samtid. Vad som är mindre känt är att Læstadius också var delaktig i gravplundringen och hanteringen av samiska kvarlevor. Det finns en omfattande litteratur kring Læstadius, hans liv och verk, men få författare har lyft fram denna sida av hans gärning. De få omnämmanden som finns är också ofta mycket kortfattade.

I sin avhandling om Læstadius som naturvetare har dock Olle Franzén presenterat ett flertal exempel på dennes medverkan i plundringen av samiska gravar.¹¹ Även forskare som Gunnar Broberg och Lennart Lundmark har lyft fram hans delaktighet i gravplundringar.¹² Att Læstadius tjänster var efterfrågad av olika kategorier vetenskapsmän visar han själv i ett brev från år 1835 till botanikern J. G. Agardh i Lund: ”Emellertid vilja botanisterne, ibland hvilka en del är omättelig, gärna hafva fjellväxter i ’100de tals Exemplar’. Entomologerne vilja ha skorfvar; Ornithologerne foglar; Physiologerne död skallar”.¹³

Olle Franzén beskriver en händelse, som utspelas år 1837 och som återgivits i zoologen Sven Lovéns dagbok, då Lovén, länsman E. U. Grape, Læstadius, kateketen E. Kolström och pastor Liljeblad i Muonioniska begav sig till Enontekis gamla kyrkogård i Markkina (på den finska sidan av riksgränsen) för att plundra gravar och insamla samiska kranier.¹⁴ I en serie osignerade tidningsartiklar, som allmänt tillskrivits Læstadius själv, beskrivs plundringen av gravar under den franska *La Recherche*-expeditionen till Nordkalotten och Spetsbergen (1838–1840, vilken leddes av Joseph Paul Gaimard), då Læstadius agerade som guide

11 Olle Franzén, *Naturalhistorikern Lars Levi Laestadius* (Luleå 1973).

12 Se Gunnar Broberg, ”Lappkaravaner på villovägar: Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900”, *Lychmos – lärdomshistoriska samfundets årsbok* 1981–1982 (1982) s. 27–86, där han också tar upp fler exempel på plundring av samiska gravar; t.ex. Lennart Lundmark, *Stulet land: Svensk makt på samisk mark* (Stockholm 2008) s. 145ff.

13 Brev från L.L. Læstadius till Jac. G. Agardh 1835-07-20, Læstadius brev till akademiker 1818-1860, Læstadiusarkivet, <<http://www.laestadiusarkivet.se>>, 15/9 2014. Original i Lunds universitetsbibliotek.

14 Franzén (1973) s. 213.

och lokal expert för expeditionens medlemmar i området kring Karesuando. Sällskapet företog 1838 ”en excursion till Enontekis, för att söka Lappsallar”:

Man bör anmärka att det fordna Enontekis är en öde plats. Kyrkan är flyttad till Palojoensuu 5 mil nedanför på Ryska sidan. Endast Grafstället står kvar på Enontekis. Här fann President Gaimard, Hrr Robert och Sundewall en stor skatt, kanske det bästa fynd de gjorde under hela resan, nemlingen 2 tunnsäckar fulla med Lappsallar och människoben. Presidenten sjelf blef på slutet mycket ifrig att samla hvar enda benskärfva, som kom opp ur grafven. Doktor Sundewall fruktade endast, att vårt dödgrävararbete kunde komma ut bland Lappallmogen, hälst vi hade med oss en Dödgräfvare från Karesuando, som gräfvde upp grafvarne.¹⁵

Artikelförfattaren avslutar: ”Efter att hafwa gjort denna skörd af Lappen och skallar reste wi förnöjde hem till Karesuando ...”¹⁶ Senare frågade en nybyggare artikelförfattaren om det verkligen var rätt att plundra de döda på ett sådant sätt som hade skett i Enontekis. Vid ett tidigare tillfälle när han hade visat några andra naturforskare till samma kyrkogård i Markkina, Enontekis, och dessa endast samlade in kranier, frågade en kvinna honom vad som skulle hända på uppståndelsens dag när skallarna var skilda från kropparna med tusentals kilometer.¹⁷

I museet *Musée de l’Homme* i Paris finns ett antal samiska kranier som härrör från *La Recherche*-expeditionen, vilka anges komma från Kautokeino. Lennart Lundmark frågar sig dock om det inte kan röra sig om en sammanblandning mellan Kautokeino och Karesuando och att dessa eventuellt kommer från gravplundringen i Markkina, Enontekis.¹⁸

Læstadius förhållande till samiska gravar och kvarlevor visas vidare av innehållet i ett av hans brev till zoologen C. J. Sundevall (som också deltog i *La Recherche*-expeditionen), daterat september 1846 i Karesuando, där han kommer med ett hänsynslöst och känslokallt förslag:

15 ”Franska wetenskapliga expeditionen till Spitsbergen”, *Norrlands-Posten (Nore)* 72 (1838). Tidningsartiklarna är inte signerade, men tillskrivs allmänt Lars Levi Læstadius, se t.ex. Franzén (1973) s. 213f. och Lundmark (2008) s. 146.

16 ”Franska wetenskapliga ...”, 73 (1838).

17 ”Franska wetenskapliga ...”, 72 (1838).

18 Nils M. Knutsen & Per Posti, *La Recherche: En ekspedisjon mot nord – Une expedition vers le nord* (Tromsø 2002) s. 121ff.; Lundmark (2008) s. 147.

Om Bror ville vara god och framföra min hållsning till Doctor eller Professor Retzius, (hvikendera af Bröderna som först träffas) att det icke är någon lätt sak, att få ett Cranium af ett nyfödt Lappbarn. Men Wretholm reser hit ibland vintertiden, och grafven står öppen hela vintern. Monne icke han som Chirurg, kunde skära af hallssen på ett sådant Barnlik?¹⁹

År 1842 tackade Anders Retzius Doktor Wretholm (provinsiälläkare bosatt i Nedertorneå församling) för hjälp med att få tag i samiska kranier. I samma sammanhang nämnde han även att han i sina samlingar hade kraniet från en tvåårig samisk flicka.²⁰

Inför ovanstående exempel frågar man sig vilken syn Læstadius egentligen hade på den samiska befolkningens gravar och kvarlevor efter deras anhöriga – liksom hur hans syn överensstämde med mer allmänna synsätt på de dödas kvarlevor och skydd av gravplatser i sin samtid. De här anförda exemplen talar delvis för sig själva. Dessa exempel visar också med stor tydlighet att det fanns ett lokalt motstånd mot gravplundringen, som de ansvariga forskarna och utgrävarna kände till men valde att inte respektera.

Sökandet efter samiska kranier i andra delar av Sápmi: Utgrävningar, plundringar och samiskt motstånd

Det finns många fler exempel på hänsynslös gravplundring av samiska gravar, och gravar tillhörande andra urfolk, som ofta ägde rum i hemlighet och med hjälp av mutor, liksom fler exempel på den samiska befolkningens motstånd mot gravplundringen.

Sophus Tromholt (1851–1896), en naturvetare från Danmark, spenderade ett antal år i norra Norge för att studera norrskenet, och ägnade sig också åt fotografering av bland annat lokalbefolkningen. I boken *Under the Rays of the Aurora Borealis*, från 1885, beskriver han sina erfarenheter från sökandet efter samiska skelett och kranier. Redogörelsen inkluderar en berättelse om hur en inkräktande etnograf är nära att bli dränkt av en upprörd lokalbefolkning i de samiska områdena i Ryssland:

¹⁹ Brev från L.L. Læstadius till C.J. Sundevall 1846-09-XX, Læstadius brev till akademiker 1818–1860, Læstadiusarkivet, <<http://www.laestadiusarkivet.se>>, 15/9 2014. Original i Kungl. Vetenskapsakademiens arkiv.

²⁰ Retzius (1864) s. 23, 28; texten publicerades ursprungligen 1842.

In the autumn, by-the-bye, I unearthed a few skeletons in the old churchyard dating from this era, for the purpose of obtaining some Lapp *crania* for the Museum at Bergen, but besides bones and some remnants of Pulks, and the roofs built over them, I did not find a single object of the kinds which in pagan times were buried along with the dead from some superstitious motive or another.

I knew that some years ago a zealous ethnographer, who plundered a churchyard in Russian Lapland for the purpose of enriching his collection, had a narrow escape of being drowned. The infuriated natives set upon him, and ducked him several times in the icy waters of the river. In order not to run a similar risk, or cause any offence to the Lapps about me, I conducted my operations with the greatest secrecy, although I had the representative of the Crown at my side. My assistant, the Lapp gravedigger, was bribed to secrecy, and the remains – a complete skeleton and four *crania* – were transported to my residence in the middle of the night.

I must say I experienced some scruples in disturbing the old Lapps, where they had rested for two centuries at least; but what will not a *savant* submit to for Science?²¹

Ytterligare ett exempel kommer från en artikel skriven av Alexander Humboldt, publicerad år 1877, där han beskriver insamling av samiska mänskliga kvarlevor under en vetenskaplig expedition i norra Norge:

I was fortunate in securing a number of plaster-casts of living Lapps during my stay on the north coast, the only ones in existence, besides obtaining a large collection of skulls [. . .] In procuring the skulls, which had to be taken from their old heathen burial-places, it was necessary to proceed with extreme caution, as the people consider them sacred, and guard the graves from all intrusion with superstitious care.²²

Den svenska arkeologen Gustaf Hallström (1880–1962), en av pionjerna vad gäller arkeologisk forskning i norra Sverige, reste på Kola-halvön i Ryssland åren 1908 och 1910. Under sina resor genomförde han utgrävningar/plundringar av flera gravfält och kyrkogårdar som han besökte, med syftet att insamla samiska kranier och skelettdelar.

²¹ Sophus Tromholt, *Under the rays of the aurora borealis: In the land of the Lapps and the Kvens*, Volume 1 (London 1885) s. 184f.

²² Alexander Humboldt, "The physical condition and distinctive characteristics of the Laplanders, and the races inhabiting the north coast of Europe", *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 6 (1877) s. 321.

Vissa av gravarna var sentida. Hallström har själv beskrivit problemen med att få utgräva gravarna: ”Jag besökte åtskilliga lapska gravplatser [...] Emellertid äro mina observationer mycket ojämna på grund av att lapparna ogärna sågo att jag besökte dessa platser, varav blev följden att jag ofta fick göra detta på småstunder eller på ogynnsamma tider.”²³

Skelettmaterialet, som inrymde 27 kranier, levererades efter Hallströms återkomst till Sverige till den Anatomiska institutionen vid Uppsala universitet, för vars räkning undersökningarna hade ägt rum.²⁴

I Norge finns en lång historia av gravplundring, insamling och handel med samiska kranier. Andreas Georg Nordvi (1821–1892), från Mortensnes vid Varangerfjorden, utförde ett stort antal utgrävningar av samiska gravplatser i norra Norge. Nordvi bedrev också en regelrätt handel med samiska kranier under 1800-talet, vilka var mycket efterfrågade av anatomiska och kraniologiska samlare. Mellan åren 1914 och 1939 bedrev Anatomiska institutionen vid Oslo universitet, under ledning av K.E. Schreiner (1874–1957) systematiska storskaliga utgrävningar av kyrkogårdar i Nordnorge, trots protester från lokalbefolkningen, och stora mängder skelettdelar och kranier fördes till Oslo universitet. Som ett resultat av dessa utgrävningar samlades ett mycket stort antal samiska mänskliga kvarlevor (från fler än 1 000 individer) i de så kallade ”Schreinerske Samlinger” vid de anatomiska samlingarna vid universitetet.²⁵

Det var ofta svårt att finna arbetare som var villiga att utföra själva grävandet. I några bevarade brev berättar distriktsläkaren Bjarne Skogsholm, som lät genomföra utgrävningar av samiska gravar i Finnmark, norra Norge, i början av 1900-talet, om det missnöje som visades av samerna för att deras förfäder inte fick vila i frid, och att det var

23 Gustaf Hallström, ”Gravplatser och offerplatser i ryska lappmarken”, *Rig* (1922) s. 162f.

24 Hallström (1922) s. 170. Kranier och annat skelettmateriale från Hallströms resor på Kolahalvön finns i dag på Museum Gustavianum vid Uppsala universitet, där personalen arbetar med att identifiera dessa kvarlevor, se Anne Ingvarsson Sundström & Geoffrey Metz, ”Museum Anatomicum Upsaliense”, i Håkan Tunón, Mårit Frändén, Carl-Gösta Ojala & May-Britt Öhman (red.), *Uppsala mitt i Sápmi* (Uppsala 2012) s. 66–70.

25 Bjørg Evjen, ”Measuring heads: physical anthropological research in North Norway”, *Acta Borealia* 14:2 (1997) s. 3–30; Audhild Schanche, *Graver i ur og berg: Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid* (Karasjøk 2000) s. 43ff.; Jon Røyne Kyllingstad, *Kortskaller og langskaller: Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket* (Oslo 2004).

mycket svårt att finna arbetare till utgrävningarna, även om de erbjöds bra betalt för sina insatser.²⁶

Även i Finland skedde storskaliga utgrävningar av gravplatser och kyrkogårdar i syfte att finna samiska kranier och skelett till fysisk antropologisk, kraniologisk och rasbiologisk forskning. Vid Helsingfors universitetens anatomiska samlingar bildades en stor samling samiska kranier och skelett, bland annat från Utsjoki, Enare och Savukoski.²⁷

Insamling av mänskliga kvarlevor ägde även rum i andra delar av världen av svenska forskare, men även av till exempel missionärer. Ett exempel är missionärerna från Svenska Missionskyrkan Karl Edvard Laman och Selma Laman, vilka insamlade mänskliga kvarlevor i Kongo under tidigt 1900-tal.²⁸ Ett annat uppmärksammat fall rör svensken Eric Mjöberg och hans plundring av aboriginska gravar i Australien under tidigt 1900-tal – kvarlevor som återlämnades från Etnografiska museet i Stockholm år 2004 och 2007.²⁹

Som ytterligare ett exempel på det synsätt många forskare under denna tid hade på lokalbefolkningen kan nämnas arkeologen Fredrik Robert Martin, som reste i västra Sibirien under år 1891. Under resans gång utförde han skullmätningar och grävde ut gravar som tillhörde områdets urbefolkning (bland annat khanter), gamla gravar liksom nyanlagda, ibland i skydd av nattens mörker (ibland förhindrades han i sitt verk av lokalbefolkningens ovilja), vilket han själv beskriver i en

26 Elisabeth Iregren, "Skelettmaterial från nyare tid på Nordkalotten", i Kyösti Julku (red.), *Nordkalotten i en skiftande värld: Kulturer utan gränser och stater över gränser – Archaeologica, Historica* (Rovaniemi 1987) s. 35.

27 Pekka Isaksson, *Kumma kuvajainen: Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia* (Enare 2001); Eeva-Kristiina Harlin, *Recalling ancestral voices – repatriation of Sámi cultural heritage: Projektets Interreg IIIA slutrapport* (Enare 2008) s. 196; Juha Ruohonen, "Kalmistoja, kaivauksia, kallonmittausta: Fyysisen antropologian tutkimuskohteita Pohjois-Suomessa", *Faravid* (2012) s. 57–85.

28 Se vidare Kristina Helgesson Kjellin, "Vetenskap i Jesu namn: Missionärerna Karl Edvard och Selma Lamans insamling av mänskliga kvarlevor i de båda Kongostaterna under 1900-talets början", i Claes Hallgren (red.), *Mänskliga kvarlevor: Ett problematiskt kulturarv* (Stockholm 2010) s. 130–165.

29 Se vidare Claes Hallgren, "Vad är det som gör mänskliga kvarlevor så attraktiva? Eric Mjöberg i Kimberley, Australien 1910–1911", i Claes Hallgren (red.), *Mänskliga kvarlevor: Ett problematiskt kulturarv* (Stockholm 2010) s. 94–129. För Mjöbergs egna, detaljerade beskrivningar av plundringen av alldeles nya gravläggningar, se Eric Mjöberg, *Bland vilda djur och folk i Australien* (Stockholm 1915) s. 295ff.

artikel i tidskriften *Ymer*.³⁰ Det finns flera exempel på internationell repatriering av mänskliga kvarlevor från museer och institutioner i Sverige till urfolksgrupper i olika delar av världen och fler fall är på gång.³¹

Senare arkeologiska undersökningar av samiska gravar och samlingar av samiska mänskliga kvarlevor i dag

Samiska mänskliga kvarlevor har även samlats in vid arkeologiska undersökningar av gravplatser och kyrkogårdar från olika tidsepoker. De arkeologiska undersökningarna, som antingen bedrivits som forskningsprojekt eller som räddningsundersökningar vid olika former av exploateringar, har utförts mer eller mindre noggrant och med mer eller mindre väl utvecklat samarbete med den berörda lokalbefolkningen. De sentida arkeologiska undersökningarna har dock drivits av andra intressen än under 1800-tal och tidigt 1900-tal; rasbiologi och kranologi är inte längre accepterade som vetenskaper. Det handlar i stället i första hand om ett intresse att lära sig mer om historien och människornas tidigare levnadssätt och levnadsförhållanden.³²

I dag finns samlingar med samiska mänskliga kvarlevor vid ett antal museer och institutioner i Sverige. Det finns ännu inte någon heltäckande och detaljerad sammanställning av innehållet i dessa samlingar. År 2005 presenterades rapporten *Samiskt kulturarv i samlingar* av Åjtte – Svenskt fjäll- och samemuseum i Jokkmokk, med en preliminär redovisning av samiska samlingar vid museer i Sverige och andra länder, med fokus på rituella föremål och mänskliga kvarlevor.³³

30 Fredrik Robert Martin, "En resa i vestra Sibirien utförd år 1891 med understöd af Vegastipendiet", *Ymer* (1892) s. 44–65, 99–112.

31 Carl-Gösta Ojala, *Sámi prehistories: The politics of archaeology and identity in northernmost Europe* (Uppsala 2009) s. 254f.

32 För mer om arkeologiska gravundersökningar och samisk historia, se Schanche (2000); Lars-Ivar Hansen & Bjørnar Olsen, *Samenes historie fram til 1750* (Oslo 2004); Birgitta Fossum, *Förfädernas land: En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f.Kr.–1600 e.Kr.* (Umeå 2006); Ojala (2009).

33 Gunilla Edbom, *Samiskt kulturarv i samlingar: Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål* (Jokkmokk 2005). Se även Samiska mänskliga kvarlevor i samlingar: PM, Kaisa Huuva 17/1 2007, Sametingets kansli, Dnr 120/06; Harlin (2008). Ernst Manker beskriver gravundersökningar med notiser om insamling av skelettmaterial i samiska områden, se Ernst Manker, *Lappmarksgravar: Dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna* (Stockholm 1961). För en översikt av de anatomiska samlingarnas historia i Sverige, med utgångspunkt i den anatomiska samlingen i Uppsala, se Fredrik

Trots att frågor om urfolks kulturella rättigheter och repatriering och återbegravning av mänskliga kvarlevor har diskuterats under lång tid i stora delar av världen, såsom exempelvis i USA och i Australien, så har dessa frågor inte uppmärksammats och diskuterats i någon större utsträckning bland forskare och allmänhet i Sverige – fram tills helt nyligen.

Krav på återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor

Bakom varje benbit finns en människa. Det är våra förfäders kranier som är utställda på museer och det är deras skelett som förvaras i forskningsinstitutionernas magasin.

Det är inte värdigt för oss som ett folk att in på 2000-talet låta ”*samiskt humanosteologiskt material*”, fortsätta att stå till förfogande i forskningens och rasbiologins tjänst. Andra urbefolkningar har krävt och fått tillbaka sina förfäders kvarlevor från svenska institutioner och museer.

Det framgår av Lars Levi Laestadius egna anteckningar att samerna visste vad som pågick på kyrkogårdarna. De kunde inte göra något för att förhindra gravplundringarna på den tiden, särskilt när prästen var inblandad, vi däremot har möjlighet att göra något idag.

Vi har en skyldighet gentemot våra förfäder att se till att deras kvarlevor åter kommer i vigd jord, varifrån de en gång rövades bort.

För de samiska kvarlevorna som är namngivna, är det naturligt att de återbördas till de kyrkogårdar där deras gravar har funnits. Andra kvarlevor kan begravas i Karesuando / Enontekiö, där vet vi att det pågick en systematisk gravplundring för att tillgodose rasforskningen med samiska kranier och skelett.

I början av detta år ger den Svenska Kyrkan ut en försoningskrift. Med tanke på att det var en kyrkans man som stod i spetsen för gravplundringarna, vore det naturligt att den svenska kyrkans försoningsarbete idag också innefattar en ceremoni med begravning av de samiska skelettdelarna.

Jag anser att det är Sametinget som skall kräva att samtliga samiska kvarlevor som nu är i den svenska statens ägo lämnas tillbaka.³⁴

Svanberg, *Människosamlarna: Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950* (Stockholm 2015). I denna bok behandlar Svanberg även de samiska mänskliga kvarlevorna i samlingen i Uppsala.

34 Samiska kranier och skelett: Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva 11/1 2007, Sametingets kansli, Dnr 120/06.

Den samiska konstnären och poeten Rose-Marie Huuva är en av de personer som starkast krävt en återföring och återbegravning av de samiska kvarlevor, som idag förvaras vid olika museer och institutioner i Sverige. Hon har också vid ett antal tillfällen skrivit till Sametinget i Sverige och begärt att det ska agera mer kraftfullt för en återbegravning av kvarlevorna.³⁵

Det som på allvar startade en större och bredare debatt om repatriering och återbegravning i Sverige var ett beslut av Sametingets plenum i Sverige i februari 2007, med hänvisning till Rose-Marie Huuvas ovan nämnda skrivelser och även Svenska kyrkans utredningsförslag om återbegravning från 2006 (se vidare nedan). Sametinget i Sverige beslutade vid sitt möte den 20–22 februari 2007:

- Att kräva en fullständig identifiering av allt samiskt skelettmaterial i samtliga statliga samlingar. [...]
- Att Sametinget kräver en kartläggning av hur museer och institutioner tillskansat sig materialet, alltså huruvida det skett genom öppning av gravar eller på annat sätt.
- Att Sametinget kräver en repatriering – återföring av de samiska mänskliga kvarlevorna. Om det inte går att identifiera skelettdelarna (de avlidnas identitet) bör Sametinget arbeta för en återföring och en värdig återbegravning i ursprungsområdena för de samiska mänskliga kvarlevorna.³⁶

Efter det att dessa krav förts fram av Sametinget tog debatten fart i Sverige, med samiska politiker och aktivister, arkeologer, osteologer och museitjänstemän som deltagare. Under en period fick frågan stor uppmärksamhet i media, på TV, i radio och på olika forum på Internet.

Repatrieringsfrågorna hade lyfts tidigare av samiska företrädare i olika projekt. I juni 2000 arrangerades konferensen *Vem äger kulturarvet?* vid Åjtte, där frågor om förvaltningen av samiskt kulturarv och dess

³⁵ Se även Inventeringen av kranier och skelett: Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva 24/4 2006, Sametingets kansli, Dnr 120/06.

³⁶ Sametinget, Sammanträdesprotokoll 2007:1, Sammanträdesdatum 20–22/2 2007 i Lycksele, Sametingets kansli.

framtid diskuterades.³⁷ Under 2006 och 2007 bedrevs projektet *Recalling Ancestral Voices – Repatriation of Sámi Cultural Heritage* i samarbete mellan Siida – Samiskt museum i Enare, Ájtte i Jokkmokk och Várjjat – Samiskt museum i Varangerbotn,³⁸ med syfte att samla information om samlingar av samiska föremål i museer och arkiv i Norge, Sverige och Finland. I oktober 2007 arrangerade projektet en avslutande konferens angående repatrieringsfrågor i Enare, där forskare och representanter för Sametingen i de nordiska länderna deltog, och där diskussionerna också handlade om samiska kvarlevor i samlingar. Som ytterligare ett exempel på repatrieringsfrågans ökade betydelse under senare år för museer och andra kulturarvsinstitutioner i de nordiska länderna kan nämnas den repatrieringskonferens som arrangerades av Grönlands Nationalmuseum i februari 2007.³⁹

De samiska kraven kan ses som del av ett större komplex av frågor som handlar om självbestämmande vad gäller kulturarvsförvaltning och kulturmiljövård – och som del av en större global rörelse av urfolk som kräver rätten till självdefinition, självbestämmande och vad som ibland brukar benämnas ”rätten till sin egen historia”. Dessa krav har på ett globalt plan utmanat den traditionella forskningen och tvingat forskare att betänka och omvärdera hur man insamlar, förvarar, studerar och ställer ut mänskliga kvarlevor. Även om det finns många exempel på intressekonflikter, så finns det också många positiva exempel där repatrieringskrav bidragit till såväl nya samarbetsformer som nya perspektiv och ny kunskap.⁴⁰

Återbegravningar av samiska mänskliga kvarlevor

Ett fåtal fall av återbegravning har under de senaste årtiondena ägt rum i Sápmi. Det första fallet av en känd återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor i Sverige gällde den så kallade Soejvengeelles (’Skugg-

37 Konferensbidragen är publicerade i *Vem äger kulturarvet? Anförande vid konferens om återföringsfrågor vid Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6–8 juni 2000* (Jokkmokk 2002).

38 Se Harlin (2008).

39 Se konferensbidragen i Mille Gabriel & Jens Dahl (red.), *Utimit: Past heritage – Future partnerships: Discussions on repatriation in the 21st Century* (Köpenhamn 2008).

40 Se vidare Ojala (2009) med där refererad litteratur.

mannens') grav i Tärna socken i Västerbottens län. Graven grävdes ut 1950 av Ernst Manker från Nordiska museet i Stockholm.⁴¹ Benmaterial från graven fördes till Stockholm för vidare analyser. I samband med utgrävningen lovade Manker skriftligen i ett brev att benen skulle återföras till sin plats efter analyserna. Detta skedde dock inte. Den lokala sameföreningen började engagera sig för att löftet skulle uppfyllas och 1999 vände sig sameföreningen till Historiska museet, som med hänsyn till Mankers brev medgav att benen kunde återbegravas. År 2001 utförde Västerbottens museum en ny undersökning av gravplatsen. Nya C-14-dateringar visade att begravningen troligen kunde dateras till 1400-talet, vilket är en mycket tidigare datering än vad som tidigare hade antagits. I oktober 2002 ägde återbegravningsceremonin rum vid gravplatsen, och gravöverbyggnaden i form av en stenkista rekonstruerades enligt Mankers ritningar.⁴² Fallet med Soejvengelles grav visar på möjligheter att föra en dialog och att nå överenskommelser mellan lokalbefolkning och arkeologer, som kombinerar vetenskapliga analyser, vilka kan ge ny kunskap om historien, med förståelse och respekt för den lokala befolkningens önskemål.

En annan återbegravning ägde rum år 2011 vid Gransjön i norra Jämtland. Graven upptäcktes på 1980-talet, då den undersöktes och benen fördes till länsmuseum Jamtli i Östersund. Senare framfördes krav på en återbegravning av kvarlevorna från den lokala samebyn. Länsmuseum och länsstyrelsen gick med på en återbegravning, men innan benen lades ned genomfördes ett antal analyser på benen för att få mer information om den begravda kvinnan. Dateringar av benen visade på senmedeltiden, om vilken man vet mycket lite när det gäller den samiska historien i området. Anders Hansson, chefsarkeolog vid Jamtli i Östersund, skriver om återbegravningsprocessen:

41 Manker (1961) s. 156ff.

42 Se vidare Christer Duke, "Gravplundringens epilög: Efter 50 år infrias löftet till samerna", *Samefolket* 10 (2002) s. 26-27; Rapport över arkeologisk undersökning av samisk grav, RAÅ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Jans Heinerud 2002, Västerbottens museum (Vbm); Rapport över återbegravning av skelett, RAÅ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län, Jans Heinerud 2004, Vbm; Andreas Stångberg, "Soejvengelle: En samisk grav i Vapsten", i Åsa Virdi Kroik (red.), *Efter förfädernas sed: Om samisk religion* (Göteborg 2005) s. 40-56.

Återbegravningen ägde rum hösten 2011 men före detta genomfördes en rad undersökningar på skelettet. Väl medveten om att skelettet med största sannolikhet nu är förlorat för fortsatt forskning är det min uppfattning att vi gjort helt rätt. Handlingen har stor betydelse för det samiska samhället, både känslomässigt och symboliskt. Det är även en tydlig markering att arkeologisk forskning i dag bedrivs på ett helt annat sätt än vad fallet var för inte bara 100 år sedan utan även 25 år sedan. Ord som delaktighet och inflytande får inte uppfattas som tomma.⁴³

Enligt Anders Hansson valde man en ”icke-religiös” begravning eftersom man inte kunde veta vilken religiös tillhörighet den begravda kvinnan hade.⁴⁴

Det har även förekommit ett par fall av återbegravningar av samiska mänskliga kvarlevor i Norge och Finland. Ett mycket uppmärksammat och symbolladdat fall i Norge rörde (åter-)begravningen av Mons Sombys och Aslak Hættas skallar. De två männen avrättades för sin delaktighet i Kautokeinoupproret 1852. Deras skallar fördes därefter till de anatomiska samlingarna vid universitetet i Oslo. Efter en långvarig kamp av släktingar (och svårigheter att finna Aslak Hættas kvarlevor i samlingarna) kunde männens skallar begravas vid kyrkan i Kåfjord. Vid begravningsceremonin deltog flera präster från Norska kyrkan och tal hölls av företrädare från Sametinget och norska regeringen.⁴⁵

Ett annat uppmärksammat fall har rört den ortodoxa skoltsamiska gravplatsen i Neiden i Nordnorge. Fallet har varit omdiskuterat då olika åsikter rörande huruvida kvarlevorna skulle återbegravas omedelbart eller vara tillgängliga för forskning om den lokala skoltsamiska historien hade förts fram av lokalbefolkningen. Efter en tids diskussioner återbegravdes i september 2011 kvarlevorna efter 94 individer i Neiden. Återbegravningsceremonin skedde enligt ortodox tradition, med representanter från den Ortodoxa kyrkan i Norge och andra län-

43 Anders Hansson, ”Kvinnan från Gransjön”, *Jämten* 2013 (2012) s. 24.

44 Johan Råghall, ”Återbegravningen av kvinnan från Gransjön”, *Daerpiet Dierie – Sydsamiskt kyrkblad* 1 (2013) s. 14.

45 Ebba Olofsson, ”Historien om Mons Sombys och Aslak Hættas huvuden”, i Åsa Virdi Kroik (red.), *Fordom då alla djur kunde tala ...: Samisk tro i förändring* (Stockholm 2001) s. 44.

der.⁴⁶ Även den Norska kyrkan var involverad i processen som ledde fram till återbegravningen.

I Norge finns en särskild överenskommelse om hur de samiska kvarlevorna i de anatomiska samlingarna får förvaras och studeras, vilket bland annat inbegriper att forskare måste ansöka om tillstånd från Sametinget för att få genomföra studier på benmaterialet.⁴⁷

I Finland ägde en återbegravning av ett stort antal kranier från de anatomiska samlingarna vid Helsingfors universitet rum på en gammal samisk begravningsplats vid Enare 1995. Dessa kranier hade grävts upp under tidigt 1900-tal. Enligt en överenskommelse överfördes år 2001 resterande delar av samlingen med samiska kvarlevor vid Helsingfors universitet till Siida – Samiskt museum i Enare. Sametinget och museet delar ansvaret för samlingarna, men utan rätt att själva bestämma om en eventuell återbegravning.⁴⁸

Aktuella diskussioner om återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor i Sverige

Under den senaste tiden har den mest aktuella och laddade diskussionen rört de mänskliga kvarlevorna från Rounala kyrkogård, norr om Karesuando i nordligaste Sverige.

År 1914 uppsattes ett minnemärke med ett granitkors på platsen där Rounala gamla kyrka stått. K.B. Wiklund skriver om detta: ”Efter minnesmärkets uppresande höll Karesuando sockens kyrkoherde Vitalis Karnell bön och lyste frid över platsen”.⁴⁹ Nästa år, sommaren 1915, genomfördes en utgrävning av kyrkogården under ledning av Eskil Olsson från Uppsala, med syfte att ”tillvarataga det antropologiska materialet å Rounala gamla kyrkogård och undersöka de eventuella

46 Se Asgeir Svestad, “What happened in Neiden? On the question of reburial ethics”, *Norwegian Archaeological Review* 46:2 (2013) s. 194–222.

47 Ingegerd Holand & Ingrid Sommerseth, “Ethical issues in the semi-darkness: Skeletal remains and Sámi graves from Arctic Northern Norway”, i Hallvard Fossheim (red.), *More than just bones: Ethics and research on human remains* (Oslo 2013) s. 21–47.

48 Veli-Pekka Lehtola, ”’The right to one’s own past’: Sámi cultural heritage and historical awareness”, i Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja (red.), *The North Calotte: Perspectives on the histories and cultures of northernmost Europe* (Helsingfors 2005) s. 84; Harlin (2008) s. 11.

49 K.B. Wiklund, *Rounala kyrka* (Uppsala 1916) s. 16.

resterna efter den vid kyrkan belägna forna marknadsplatsen”.⁵⁰ Utgrävningen skedde på uppdrag av Anatomiska institutionen i Uppsala och med bidrag från Regnelliska fonden, civilministern, landshövdingen Oscar von Sydow (som varit en av initiativtagarna till resandet av minnesmärket året innan) och LKAB. Eskil Olsson avled senare samma år, och det finns mycket lite dokumentation bevarat från utgrävningarna 1915.⁵¹ Enligt uppgifter fördes två skelett och 21 kranier till Anatomiska institutionen i Uppsala. Eskil Olsson och K.B. Wiklund uppger att länsman Karl Bäcklund i Muonio i Finland redan år 1880 hade grävt upp ett antal kranier på kyrkogården, vilka sänts till Helsingfors universitets anatomiska samlingar. Wiklund betonar att detta skedde utan tillstånd.

Under 1990-talet flyttades en del av denna samling till Historiska museet i Stockholm, och nyligen har det även framkommit att det finns fler kvarlevor från Rounala kvar i Uppsala universitets samlingar. Dessutom upptäcktes samiska kvarlevor från norra Norge och från Gustaf Hallströms utgrävningar, eller plundringar, av samiska gravar på Kolahalvön i Ryssland (som nämnts ovan). För närvarande arbetar personal vid Museum Gustavianum vid Uppsala universitet med att utreda innehållet i dessa ”nyupptäckta” samlingar.⁵²

En forskningsgrupp med arkeologerna Thomas Wallerström från Trondheim och Kerstin Lidén från Stockholm har under en tid bedrivit ett projekt om Rounala kyrkogård. Nya C-14-prover som analyserats inom projektet visade på att begravingarna från Rounala troligen är mycket äldre än vad som tidigare antagits, kanske medeltida, vilket i så fall skulle betyda att samlingarna på ett unikt sätt kan bidra till att belysa den mycket dåligt kända medeltida historien och etableringen av de första kyrkogårdarna i området.⁵³

⁵⁰ Wiklund (1916) s. 17.

⁵¹ Se Lappland/Rounala: Anteckningar av Eskil Olsson 1915, Sveriges landskap 3, Museum Gustavianum (MG).

⁵² Ingvarsson Sundström & Metz (2012).

⁵³ Markus Fjellström, *Stable isotope analysis and ethical issues surrounding a human skeleton material from Rounala in Karesuando parish*, Masteruppsats, Stockholms universitet (Stockholm 2011); Kjell-Åke Aronsson, “Research on human remains of indigenous people: Reflections from an archaeological perspective (with an example from Rounala)”, i Hallvard Fossheim (red.), *More than just bones: Ethics and research on human remains* (Oslo 2013a) s. 65–79; Kjell-Åke Aronsson, “Reburial ethics: The Neiden and Rounala cases”,

Sametinget framförde krav på att kvarlevorna skulle repatrieras från Historiska museet och att kontrollen över dem skulle överföras till Sametinget, liksom att inga nya analyser av benmaterialet skulle tillåtas innan Sametinget hade tillsatt ett planerat etiskt råd. Sametinget betonade att frågan inte blott handlade om det formella juridiska ägandet, utan att den var av mycket större symbolisk betydelse, och man hänvisade även till internationell rätt.⁵⁴ I en skrivelse undertecknad av Sametingets kanslichef Ulla Barruk Sunna, framförde Sametinget att kranierna från Rounala kyrkogård ”för det samiska folket kommit att representera Sveriges öppklarade koloniala förflutna gentemot den samiska befolkningen där den rasbiologiska forskningen använde samiska kranier för att måttbestämma den samiska rasens underlägsenhet gentemot den nordiska befolkningen”.⁵⁵ Många personer engagerade sig i kraven på återbegravning, med bland annat namnsamlingar och en Facebookgrupp på Internet till stöd för kraven.

Med hänvisning till ett ökat vetenskapligt värde av samlingarna, på grund av en möjligen högre ålder, och en därigenom större osäkerhet angående kvarlevornas etniska tillhörighet, ville inte Statens historiska museer att kvarlevorna skulle återbegravas. Däremot gick myndigheten med på att de mänskliga kvarlevorna från Rounala som förvarades vid museet kunde överföras till Ájtte i Jokkmokk, för att där ingå i en samisk kontext. Äganderätten, och därmed rätten att bestämma om en eventuell återbegravning, skulle dock kvarstå hos svenska staten.⁵⁶

År 2009 beslutade den svenska regeringen att ett kranium från Lycksele – enligt dokumentationen av samiskt ursprung – som hade varit del av de anatomiska samlingarna vid Uppsala universitet, kunde återföras och återbegravas. Vad gäller kvarlevorna från Rounala återstår det att

Norwegian Archaeological Review 46:2 (2013b) s. 223–225.

54 Begäran om återförande av 12 samiska kranier från Rounala ödekyrkogård till Sametinget: Hemställan till Kulturdepartementet, Lars-Anders Baer & Ulla Barruk Sunna 8/5 2009, Sametingets kansli, Dnr 2009-648. Jfr också Tal vid seminariet om repatriering i Enare 071003 av Sametingets styrelseordförande Lars Anders Baer, <<http://www.sametinget.se/2985>>, 12/8 2014.

55 Angående remissförfrågan om provtagning på 12 samiska kranier härrörande från Rounala ödekyrkogård: Yttrande till Statens historiska museer, Ulla-Barruk Sunna 4/5 2009, Sametinget kansli, Dnr 2009-552.

56 Överlåtelse av mänskliga kvarlevor i Statens historiska museers samlingar: Hemställan till Regeringen 2/6 2009, Statens Historiska Museer (SHMM), Dnr 629-527-2009.

se vilka vändningar fallet kommer att ta i framtiden, om det kommer att ske en återbegravning eller om benmaterialet kommer att förvaras vid Ájtte.

Ett annat aktuellt fall gäller kyrkogården vid Silbojokk i Arjeplogs kommun som användes under 1600- och 1700-tal. Med anledning av regleringen av sjön Sädvvájávrrre utfördes en arkeologisk undersökning av Silbojokks bruk under åren 1983–1984. Vid dessa undersökningar återfann man dock inte kyrkogården. Under 2000-talet upptäcktes ben som eroderat fram ur gravarna, som en följd av den mycket kraftiga erosionen från den uppdämda sjön. Arkeologiska räddningsundersökningar har ägt rum under de senaste åren, under ledning av Norrbottens museum, i syfte att rädda så mycket som möjligt av lämningarna efter kyrka och kyrkogård, och inte minst de begravda mänskliga kvarlevorna, innan de helt förstörs. När det gäller kvarlevorna från Silbojokks kyrkogård har önskemål om återbegravning av benen förts fram av Riksorganisationen Same Ätnam.⁵⁷ Hittills har inga beslut om återbegravning tagits i detta fall.

I en artikel om repatriering av samiskt kulturarv uppger Inga-Maria Mulk att Ájtte (där Mulk tidigare varit chef) innehar skelettmaterial, vilket utgrävdes 1992 från den äldsta kyrkogården i Jokkmokk, och att diskussioner har förts med Svenska kyrkan om att återbegrava dessa kvarlevor på den nya kyrkogården.⁵⁸

I samband med diskussionerna kring samiska kvarlevor har osteologen Elisabeth Iregren och Helena Schramm Hedelin framfört krav på tydligare riktlinjer och regelverk för hantering av mänskliga kvarlevor vid institutioner och museer i Sverige, och när det gäller frågan om repatriering och återbegravning. I dag saknas sådana riktlinjer och regelverk i Sverige. Iregren och Schramm Hedelin efterlyste också ett större ansvarstagande från svenska staten när det gäller strukturer och finansiering av återbegravningsärenden.⁵⁹

57 Begäran att Sametinget tar initiativ för återbegravning m.m.: Skrivelse till Sametinget från Riksorganisationen Same Ätnam, Lars-Nila Lasko 1/11 2012, Sametingets kansli, Dnr 2012-1436; ”Samer som avlidit, ska inte ligga i boxar”, Sveriges radio/Sameradion, 21/11 2012.

58 Inga-Maria Mulk, ”Conflicts over the repatriation of Sami cultural heritage in Sweden”, *Acta Borealia: A Nordic Journal of Circumpolar Societies* 26:2 (2009) s. 194–215.

59 Elisabeth Iregren & Helena Schramm Hedelin, ”Vi behöver tydliga regler för beva-

Forskningsetik och internationell rätt

Frågorna kring förvaltning av och forskning på mänskliga kvarlevor väcker en rad etiska problem, som har diskuterats i olika sammanhang inom bland annat arkeologisk forskning. Arkeologiska organisationer, såväl nationella som internationella, har sökt att formulera etiska riktlinjer och regelverk för arkeologisk forskning som berör urfolksgruppers kulturarv och inte minst mänskliga kvarlevor. World Archaeological Congress (WAC) är en global arkeologisk organisation som under många år aktivt arbetat för att understödja ”urfolksarkeologi” (på engelska *Indigenous archaeology*) och som utarbetat etiska riktlinjer som betonar urfolksgruppers rätt till sitt kulturarv och rätt till kontroll över till exempel mänskliga kvarlevor. Nyckelord i de etiska riktlinjerna är bland annat respekt, hänsyn och fritt informerat samtycke – liksom förhandlingar och överenskommelser mellan forskare och urfolksgrupper som vägar framåt.⁶⁰

En annan dimension i diskussionen om etiska överväganden rör internationell rätt, internationella konventioner och deklarationer. Här vill jag särskilt nämna FN:s Deklaration om urfolks rättigheter, som är mycket intressant i detta sammanhang. Deklarationen antogs i september 2007 av FN:s generalförsamling, efter mångåriga förhandlingar. Sverige var ett av 143 länder som röstade för. Deklarationen innehåller ett flertal paragrafer som behandlar kulturarvsfrågor och kulturella rättigheter. Artikel 11 förklarar att:

1. Indigenous peoples have the right to practise and revitalize their cultural traditions and customs. This includes the right to maintain, protect and develop the past, present and future manifestations of their cultures, such as archaeological and historical sites, artefacts, designs, ceremonies, technologies and visual and performing arts and literature.

2. States shall provide redress through effective mechanisms, which may include restitution, developed in conjunction with indigenous peoples, with respect to their cultural, intellectual, religious and spiritual property taken without their free, prior and informed consent or in violation of their laws, traditions and customs.

ring/återbegravning av mänskliga lämningar”, *Fornvännen* 1 (2010) s. 54–60.

60 Se vidare Ojala (2009) s. 276ff., även med exempel på etiska riktlinjer formulerade av andra arkeologiska organisationer.

Vidare fastslår artikel 12 att:

1. Indigenous peoples have the right to manifest, practice, develop and teach their spiritual and religious traditions, customs and ceremonies; the right to maintain, protect, and have access in privacy to their religious and cultural sites; the right to the use and control of their ceremonial objects; and the right to the repatriation of their human remains.
2. States shall seek to enable the access and/or repatriation of ceremonial objects and human remains in their possession through fair, transparent and effective mechanisms developed in conjunction with indigenous peoples concerned.⁶¹

Deklarationen innehåller sålunda mycket tydliga ställningstaganden för urfolks rättigheter till bland annat repatriering av mänskliga kvarlevor. Frågan är vad denna deklARATION borde betyda för hanteringen och förvaltningen av det samiska kulturarvet i Sverige, inklusive samiska mänskliga kvarlevor. Detta utgör en central fråga som måste beaktas av kulturarvsmyndigheter, institutioner och organisationer i Sverige i framtiden.

Svenska kyrkan och återbegravningsfrågan

Under senare år har Svenska kyrkan tagit upp frågan om återbegravning av samiska mänskliga kvarlevor, som del av en försoningsprocess mellan kyrkan och det samiska folket.

Samiska rådet inom Svenska kyrkan har lyft krav på återbegravning av samiska kvarlevor som förvaras i olika museer och institutioner.⁶² Ett annat initiativ, i form av en motion till Kyrkomötet år 2005, "Kristlig begravning av mänskliga kvarlevor efter den s.k. rashygieniska forskningen", föreslog att Kyrkomötet skulle uppdra åt Kyrkostyrelsen att verka för en begravning av de mänskliga kvarlevorna från så kallad rashygienisk forskning i den del av landet där dessa människor en gång

⁶¹ United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, <http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf>, 7/8 2014.

⁶² Sören Ekström & Marie Schött, *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006) s. 51.

levde.⁶³ Kyrkorättsutskottet beredde frågan. I sitt betänkande delade utskottet motionärens uppfattning att ett värdigt omhändertagande av dessa mänskliga kvarlevor vore av stort intresse och ansåg det vara särskilt stötande att det finns mänskliga kvarlevor i museisamlingar i Sverige från forskning med rasbiologiska förtecken. Utskottet ansåg dock att dessa frågor bör sättas in i ett vidare perspektiv.⁶⁴ Kyrkomötet beslutade att ge Kyrkostyrelsen i uppdrag att bevaka dessa frågor och ta de initiativ som kan behövas.

Kyrkostyrelsen tillsatte år 2005 en utredning om samiska frågor i Svenska kyrkan. Utredare var den före detta generalsekreteraren i Svenska kyrkan Sören Ekström. I betänkandet från denna utredning, *Samiska frågor i Svenska kyrkan* från 2006, lyfts återbegravningsfrågan som en viktig punkt och som en konstruktiv möjlighet i försoningsprocessen:

Det finns en åtgärd som har en så stark reell och symbolisk kraft att den skulle kunna bidra till att försoningsprocessen utvecklas, nämligen Svenska kyrkans omhändertagande av de kvarlevor av samer som förvaras på museer och andra institutioner. Det är sannolikt inte möjligt att med full säkerhet återfinna alla kroppsdelar av samer som samlats ihop av forskare genom årens lopp. De kvarlevor som man ändå kan återfinna [...] bör begravas i Svenska kyrkans ordning om de kan knytas till en bestämd person som tillhörde Svenska kyrkan.⁶⁵

Vidare skriver utredaren att om kvarlevorna kan knytas till personer som inte tillhörde Svenska kyrkan så bör dessa begravas enligt den ordning som gäller för det eventuella trossamfund som personen tillhörde. Kvarlevor som inte kan knytas till enskilda personer bör begravas i en gemensam grav:

En sådan handling och en sådan grav, vars gravvård också får en stark karaktär av minnesmärke, kan lyfta fram minnet av enskilda personer. Begravningsgudstjänsten och graven blir en påminnelse om det förtryck

63 Kristlig begravning av mänskliga kvarlevor efter den s.k. rashygieniska forskningen, Motion till Kyrkomötet 2005 av Juhani Rantanen, Kyrkokansliet, Mot 2005:85.

64 Kyrkorättsutskottets betänkande: Begravningsverksamhet, Kyrkomötet 2005, Kyrkokansliet, Kr 2005:2.

65 Ekström & Schött (2006) s. 12f.

som insamlandet av kroppsdelarna var ett av många uttryck för. Både begravning och minnesmärke, med alla de starka inslag de innehåller, kan bli synliga uttryck för önskan om hågkomst, varning och försoning.⁶⁶

Utredningen föreslår att:

Kvarlevor av samer som inte kan knytas till någon enskild person bör begravas i *en gemensam grav inom samiskt område eller i Uppsala i dess egenskap av centrum för Svenska kyrkan på den nationella nivån*. Gravvården bör utformas som ett minnesmärke som bekräftar det svenska majoritetssamhällets – och inte minst Svenska kyrkans – ursäkt till det samiska folket och önskan om försoning med detta folk.⁶⁷

Enligt utredaren bör den gemensamma graven antingen ligga centralt inom samiskt område eller i Uppsala. För en placering inom det samiska området talar att begravningen skulle ske närmare den begravdes hemort, och att gravmonumentet skulle resas i det område där övergreppen skedde. För en placering av graven och minnesmärket i Uppsala talar att ”staden har karaktär av kyrklig ’huvudstad’, men också att den vetenskapliga verksamhet inom vilken övergreppen skedde i stor utsträckning fanns i Uppsala”.⁶⁸

Det samiska rådets yttrande angående detta förslag löd: ”Rådet ställer sig positivt till förslaget och anser att en sådan grav kan vara placerade antingen i ett område med tydlig samisk prägel eller i ett område som inte har det”.⁶⁹ Senare har det dock förekommit invändningar från samiskt håll mot Uppsala som placering för en eventuell gemensam grav.

Mötet *Sågastallamat* arrangerades 11–13 oktober 2011 i Kiruna, som del av kyrkans arbete med samiska frågor. I ett referat från gruppsamtal under mötet anges att:

Samtalen handlar också om frågeställningar och områden där kyrkan tillsammans med samerna skulle kunna göra mer, dock inte som flerspråkig kosmetika utan som uttryck för solidaritet och gemenskap och som delar

66 Ekström & Schött (2006) s. 13.

67 Ekström & Schött (2006) s. 137.

68 Ekström & Schött (2006) s. 108.

69 Ekström & Schött (2006) s. 108.

i en försoningsprocess. Dit hör hanteringen av samiska kvarlevor (där ett stort ansvar vilar på staten) och en tydlig uppgörelse med rasbiologiskt tänkande.⁷⁰

Intressant i detta sammanhang är att notera att det finns många exempel på återbegravning av mänskliga kvarlevor från kristna gravar från medeltid eller historisk tid, till exempel inne i eller utanför kyrkor eller på kyrkogårdar i Sverige. Dessa återbegravningsprocesser har ofta initierats och drivits av enskilda församlingar inom Svenska kyrkan. I rapporten *I Adams barn ...* från 1995 diskuteras etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial.⁷¹ Myndighetsföreträdare och osteologer lyfter i rapporten fram det vetenskapliga värdet med detta skelettmaterial, medan företrädare för Svenska kyrkan och olika församlingar för fram argument för återbegravning utifrån ett kristet perspektiv och utifrån de berörda församlingsmedlemmarnas förhållningssätt till gravplatserna. Det finns också exempel där benmaterial från utgrävda kyrkogårdar återbegravts, men under sådana förhållanden att benen bevaras och är åtkomliga för eventuell framtida forskning.

I detta sammanhang är det dock viktigt att betona att Svenska kyrkan inte har den formella rätten att bestämma över museisamlingarna med mänskliga kvarlevor. Därför krävs i varje enskilt fall dialog och samverkan med ansvariga myndigheter inom kulturarvsförvaltningen.

Avslutning – vägar framåt?

Svenska kyrkan har varit delaktig i gravplundring och utgrävningar av kyrkogårdar, med liten eller ingen hänsyn till lokalbefolkningen och efterlevande, dels genom enskilda prästers och andra kyrkliga företrädares medverkan i olika sammanhang – där Lars Levi Læstadius utgör det mest kända exemplet – dels genom kyrkans centrala ställning och roll i samhäl-

⁷⁰ Rapport från *Sågastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan, i Kiruna den 11–13 oktober 2011* (Uppsala 2012) s. 24. Jfr också Karl-Johan Tyrberg, ”Försoning som en väg mot en gemensam framtid. Ett perspektiv från Svenska kyrkan”, i Tore Johnsen & Line M. Skum (red.), *Erkjenne fortid, forme framtid: Innspill til kirkelig forsoningsarbeid i Sápmi* (Stamsund 2013) s. 174f.

⁷¹ Elisabeth Iregren & Lars Redin (red.), *I Adams barn ...: En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial* (Lund 1995).

let, såväl på nationellt som lokalt plan, under den tidsperiod då denna insamling av samiska mänskliga kvarlevor ägde rum. Det finns behov av en vidare och djupare granskning vad gäller både enskilda prästers medverkan i specifika fall av insamling av samiska kvarlevor, och kyrkliga företrädares allmänna inställning till och reaktion på dessa aktiviteter.

Forskningsvärlden har också ett stort ansvar att ta upp denna historia till närmare granskning och diskussion. Även om nutida forskare inte vill förknippas med rasbiologiska tankegångar och etiskt oförsvarbara utgrävningar har vi i dag ett ansvar att granska och förhålla oss till även de mörkare sidorna av vårt eget vetenskapliga arv.

Enligt min mening behövs det mer forskning och öppen diskussion kring dessa frågor. En viktig framtida uppgift borde vara att söka undersöka och sammanställa varifrån de kvarlevor som förvaras vid museer och institutioner i dag har kommit, och hur dessa har insamlats (ett krav som ställts av Sametinget i Sverige och där ett antal ansatser redan gjorts från till exempel Åjtte, se ovan). Men det behövs också en seriös diskussion kring frågan om samiskt inflytande och samiskt självbestämmande i kulturarvsförvaltningen i Sverige, med hänsyn till internationella konventioner och deklarationer.

I sammanhanget bör man inte glömma bort att det också krävs resurser, vad gäller såväl ekonomi som kompetent personal, för att hantera repatrierings- och återbegravningsfrågorna på ett genomtänkt, konstruktivt och positivt sätt. Detta utgör ett särskilt ansvar för den svenska staten, inte minst med tanke på den bakomliggande historien.

Diskussionerna kring hantering och förvaltning av samiska mänskliga kvarlevor har kommit längre i Norge än i Sverige, och jag tror att det finns mycket att lära för alla parter i denna diskussion genom att studera exempel från Norge.⁷² Även erfarenheterna från Finland är viktiga att beakta, liksom de omfattande internationella erfarenheter som finns när det gäller hantering av mänskliga kvarlevor från olika urfolksgrupper.

Från samiskt håll har det lyfts fram att det är viktigt att såväl svenska staten som Svenska kyrkan ber det samiska folket om ursäkt för del-

⁷² Se t.ex. Holand & Sommerseth (2013); Berit J. Sellevold, "Ancient skeletons and ethical dilemmas", i Hallvard Fosheim (red.), *More than just bones: Ethics and research on human remains* (Oslo 2013) s. 139–163.

tagande och medverkan till att samiska gravar grävts upp och samiska mänskliga kvarlevor spridits över världen för att användas i rasbiologisk forskning.⁷³ Detta utgör en stor utmaning för såväl svenska staten, som Svenska kyrkan och forskarsamhället – men denna utmaning kan också ses som en möjlighet att ta itu med en traumatisk historia, att tänka nytt och att utveckla mer hänsynsfulla och etiskt hållbara förhållnings- och arbetssätt, vilket förhoppningsvis kan leda till mer positiva relationer och samarbeten i framtiden.

Källor och bearbetningar

Otryckta källor

Uppsala, Kyrkokansliet

Kristlig begravning av mänskliga kvarlevor efter den s.k. rashygieniska forskningen, Motion till Kyrkomötet 2005 av Juhani Rantanen, Mot 2005:85.

Kyrkorättsutskottets betänkande: Begravningsverksamhet, Kyrkomötet 2005, Kr 2005:2.

Uppsala, Museum Gustavianum (MG)

Lappland/Rounala: Anteckningar av Eskil Olsson 1915, Sveriges landskap 3.

Kiruna, Sametingets kansli

Angående remissförfrågan om provtagning på 12 samiska kranier härrörande från Rounala ödekyrkogård: Yttrande till Statens historiska museer, Ulla-Barruk Sunna 4/5 2009, Dnr 2009-552.

Begäran att Sametinget tar initiativ för återbegravning m.m.: Skrivelse till Sametinget från Riksorganisationen Same Átnam, Lars-Nila Lasko 1/11 2012, Dnr 2012-1436.

Begäran om återförande av 12 samiska kranier från Rounala ödekyrkogård till Sametinget: Hemställan till Kulturdepartementet, Lars-Anders Baer & Ulla Barruk Sunna 8/5 2009, Dnr 2009-648.

Inventeringen av kranier och skelett: Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva 24/4 2006, Dnr 120/06.

Sametinget, Sammanträdesprotokoll 2007:1, Sammanträdesdatum 20-22/2 2007 i Lycksele.

Samiska kranier och skelett: Skrivelse till Sametinget från Rose-Marie Huuva 11/1 2007, Dnr 120/06.

⁷³ Se t.ex. Samiska mänskliga kvarlevor i samlingar: PM, Kaisa Huuva 17/1 2007, Sametingets kansli, Dnr 120/06.

Samiska mänskliga kvarlevor i samlingar: PM, Kaisa Huuva 17/1 2007, Dnr 120/06.

Stockholm, Statens Historiska Museer (SHMM)

Överlåtelse av mänskliga kvarlevor i Statens historiska museers samlingar: Hemställan till Regeringen 2/6 2009, Dnr 629-527-2009.

Umeå, Västerbottens museum (Vbm)

Rapport över arkeologisk undersökning av samisk grav, RAÅ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Jans Heinerud 2002.

Rapport över återbegravning av skelett, RAÅ 195:1, Tärna socken, Storumans kommun, Västerbottens län, Jans Heinerud 2004.

Radioprogram

”Samer som avlidit, ska inte ligga i boxar”, Sveriges radio/Sameradion, 21/11 2012.

Tryckta källor och bearbetningar

Aronsson, Kjell-Åke. ”Research on human remains of indigenous people: Reflections from an archaeological perspective (with an example from Rounala)”, i Hallvard Fossheim (red.), *More than just bones: Ethics and research on human remains* (Oslo 2013a) s. 65–79.

Aronsson, Kjell-Åke. ”Reburial ethics: The Neiden and Rounala cases”, *Norwegian Archaeological Review* 46:2 (2013b) s. 223–225.

Broberg, Gunnar. ”Lappkaravaner på villovägar. Antropologin och synen på samerna fram mot sekelskiftet 1900”, *Lychnos – lärdomshistoriska samfundets årsbok 1981–1982* (1982) s. 27–86.

Duke, Christer. ”Gravplundringens epilög: Efter 50 år infrias löftet till samerna”, *Samefolket* 10 (2002) s. 26–27.

von Düben, Gustaf. *Crania Lapponica* (Stockholm 1910).

Edbom, Gunilla. *Samiskt kulturarv i samlingar: Rapport från ett projekt om återföringsfrågor gällande samiska föremål* (Jokkmokk 2005).

Ekström, Sören & Marie Schött. *Samiska frågor i Svenska kyrkan* (Stockholm 2006).

Evjen, Bjørg. ”Measuring heads: Physical anthropological research in North Norway”, *Acta Borealia* 14:2 (1997) s. 3–30.

Fjellström, Markus. *Stable isotope analysis and ethical issues surrounding a human skeleton material from Rounala in Karesuando parish*, Masteruppsats, Stockholms universitet (Stockholm 2011).

Fossum, Birgitta. *Förfädernas land: En arkeologisk studie av rituella lämningar i Sápmi, 300 f.Kr.–1600 e.Kr.* (Umeå 2006).

”Franska vetenskapliga expeditionen till Spitsbergen”, *Norrlands-Posten (Nore)* 68, 71, 72, 73 (1838).

Franzén, Olle. *Naturalhistorikern Lars Levi Laestadius* (Luleå 1973).

- Gabriel, Mille & Jens Dahl (red.). *Utimit: Past heritage – future partnerships, discussions on repatriation in the 21st century* (Köpenhamn 2008).
- Hallgren, Claes. ”Vad är det som gör mänskliga kvarlevor så attraktiva? Eric Mjöberg i Kimberley, Australien 1910–1911”, i Claes Hallgren (red.), *Mänskliga kvarlevor: Ett problematiskt kulturarv* (Stockholm 2010) s. 94–129.
- Hallström, Gustaf. ”Gravplatser och offerplatser i ryska lappmarken”, *Rig* (1922) s. 162–192.
- Hansen, Lars-Ivar & Bjørnar Olsen. *Samenes historie fram til 1750* (Oslo 2004).
- Hansson, Anders. ”Kvinnan från Gransjön”, *Jämtens* 2013 (2012) s. 23–27.
- Harlin, Eeva-Kristiina. *Recalling ancestral voices – repatriation of Sámi cultural heritage: Projektets Interreg IIIA slutrapport* (Enare 2008).
- Helgesson Kjellin, Kristina. ”Vetenskap i Jesu namn: Missionärerna Karl Edvard och Selma Lamans insamling av mänskliga kvarlevor i de båda Kongostaterna under 1900-talets början”, i Claes Hallgren (red.), *Mänskliga kvarlevor: Ett problematiskt kulturarv* (Stockholm 2010) s. 130–165.
- Holand, Ingegerd & Ingrid Sommerseth. ”Ethical issues in the semi-darkness: Skeletal remains and Sámi graves from Arctic Northern Norway”, i Hallvard Fossheim (red.), *More than just bones: Ethics and research on human remains* (Oslo 2013) s. 21–47.
- Humboldt, Alexander. ”The physical condition and distinctive characteristics of the Laplanders, and the races inhabiting the north coast of Europe”, *The Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 6 (1877) s. 316–323.
- Ingvarsson Sundström, Anne & Geoffrey Metz. ”Museum Anatomicum Upsaliense”, i Håkan Tunón, Märit Frändén, Carl-Gösta Ojala & May-Britt Öhman (red.), *Uppsala mitt i Sápmi* (Uppsala 2012) s. 66–70.
- Iregren, Elisabeth. ”Skelettmaterial från nyare tid på Nordkalotten”, i Kyösti Julku (red.), *Nordkalotten i en skiftande värld: Kulturer utan gränser och stater över gränser – Archaeologica, Historica* (Rovaniemi 1987) s. 35–50.
- Iregren, Elisabeth & Lars Redin (red.). *I Adams barn ... En diskussion om etiska aspekter på museiförvaring och återbegravning av medeltida skelettmaterial* (Lund 1995).
- Iregren, Elisabeth & Helena Schramm Hedelin. ”Vi behöver tydliga regler för bevaring/återbegravning av mänskliga lämningar”, *Fornvännen* 1 (2010) s. 54–60.
- Isaksson, Pekka. *Kumma kuvajainen: Rasismi rotututkimuksessa, rotuteorioiden saamelaiset ja suomalainen fyysinen antropologia* (Enare 2001).
- Knutsen, Nils M. & Per Posti. *La Recherche: En ekspedisjon mot nord – Une expedition vers le nord* (Tromsø 2002).
- Kyllingstad, Jon Røyne. *Kortskaller og langskaller: Fysisk antropologi i Norge og striden om det nordiske herremennesket* (Oslo 2004).
- Lehtola, Veli-Pekka. ”’The right to one’s own past’: Sámi cultural heritage and historical awareness”, i Maria Lähteenmäki & Päivi Maria Pihlaja (red.), *The North Calotte: Perspectives on the histories and cultures of northernmost Europe* (Helsingfors 2005) s. 83–94.

- Ljungström, Olof. *Oscariansk antropologi: Etnografi, förhistoria och rasforskning under sent 1800-tal* (Hedemora & Uppsala 2004).
- Lundmark, Lennart. *Stulet land: Svensk makt på samisk mark* (Stockholm 2008).
- Manker, Ernst. *Lappmarksgravar: Dödsföreställningar och gravskick i lappmarkerna* (Stockholm 1961).
- Martin, Fredrik Robert. ”En resa i vestra Sibirien utförd år 1891 med understöd af Vegastipendiet”, *Ymer* (1892) s. 44–65, 99–112.
- Mjöberg, Eric. *Bland vilda djur och folk i Australien* (Stockholm 1915).
- Mulk, Inga-Maria. ”Conflicts over the repatriation of Sami cultural heritage in Sweden”, *Acta Borealia: A Nordic Journal of Circumpolar Societies* 26:2 (2009) s. 194–215.
- Nilsson, Sven. *Skandinaviska Nordens Ur-Invånare: Ett försök i komparativa ethnografien och ett bidrag till människoslägtets utvecklings historia* (Lund 1838–1843).
- Ojala, Carl-Gösta. *Sámi prehistories: The politics of archaeology and identity in northernmost Europe* (Uppsala 2009).
- Olofsson, Ebba. ”Historien om Mons Sombys och Aslak Hættas huvuden”, i Åsa Virdi Kroik (red.), *Fordom då alla djur kunde tala Samisk tro i förändring* (Stockholm 2001) s. 38–49.
- Persson, Curt V. *På disponentens tid: Hjalmar Lundbohms syn på samer och torne-dalingar* (Luleå 2013).
- Rapport från Sáagastallamat, en konferens om samerna och Svenska kyrkan, i Kiruna den 11–13 oktober 2011* (Uppsala 2012).
- Retzius, Anders. *Anders Retzii samlade skrifter af ethnologiskt innehåll, utgifna af Svenska Läkare-sällskapet* (Stockholm 1864).
- Retzius, Gustaf. *Skrifter i skilda ämnen jämte några bref af Anders Retzius: Samlade och utgifna af Gustaf Retzius* (Stockholm 1902).
- Retzius, Gustaf. ”Preface”, i Gustaf von Düben, *Crania Lapponica* (Stockholm 1910).
- Ruohonen, Juha. ”Kalmistoja, kaivauksia, kallonmittausta: Fyysisen antropologian tutkimuskohteita Pohjois-Suomessa”, *Faravid* (2012) s. 57–85.
- Råghall, Johan. ”Återbegravningen av kvinnan från Gransjön”. *Daerpies Dierie – Sydsamiskt kyrkblad* 1 (2013) s. 14.
- Schanche, Audhild. *Graver i ur og berg: Samisk gravskikk og religion fra forhistorisk til nyere tid* (Karasjok 2000).
- Schanche, Audhild. ”Knoklenes verdi: Om forskning på og forvaltning av skjelett-materiale fra samiske graver”, i *Samisk forskning og forskningsetikk* (Oslo 2002), s. 99–133.
- Sellevoid, Berit J. ”Ancient skeletons and ethical dilemmas”, i Hallvard Fossheim (red.), *More than just bones: Ethics and research on human remains* (Oslo 2013) s. 139–163.
- Stångberg, Andreas. ”Soejvengeelle: En samisk grav i Vapsten”, i Åsa Virdi Kroik (red.), *Efter förfädernas sed: Om samisk religion* (Göteborg 2005) s. 40–56.

- Svanberg, Fredrik. *Människosamlarna: Anatomiska museer och rasvetenskap i Sverige ca 1850–1950* (Stockholm 2015).
- Svestad, Asgeir. "What happened in Neiden? On the question of reburial ethics", *Norwegian Archaeological Review* 46:2 (2013) s. 194–222.
- Tromholt, Sophus. *Under the rays of the aurora borealis: In the land of the Lapps and the Kvæns*, Volume 1 (London 1885).
- Tyrberg, Karl-Johan. "Försoning som en väg mot en gemensam framtid: Ett perspektiv från Svenska kyrkan", i Tore Johnsen & Line M. Skum (red.), *Erkjenne fortid, forme framtid: Innspill til kirkelig forsoningsarbeid i Sápmi* (Stamsund 2013) s. 163–179.
- Vem äger kulturarvet? Anförande vid konferens om återföringsfrågor vid Ájtte, Svenskt Fjäll- och Samemuseum 6–8 juni 2000* (Jokkmokk 2002).
- Wiklund, Karl Bernhard. *Rounala kyrka* (Uppsala 1916).
- Zetterstedt, Johan Wilhelm. *Resa genom Umeå Lappmarker i Vesterbottens Län, förrättad år 1832* (Umeå [1833] 1980).

Internetkällor

- Læstadius brev till akademiker 1818–1860, Læstadiusarkivet, <<http://www.laestadiusarkivet.se>>, 15/9 2014.
- Tal vid seminariet om repatriering i Enare 071003 av Sametingets styrelseordförande Lars Anders Baer, <<http://www.sametinget.se/2985>>, 12/8 2014.
- United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples, <http://www.un.org/esa/socdev/unpfi/documents/DRIPS_en.pdf>, 7/8 2014.

Carl-Gösta Ojala, f. 1972, är fil.dr i arkeologi och arbetar som forskare vid Institutionen för arkeologi och antik historia vid Uppsala universitet. Hans forskningsintressen inkluderar historia och kulturarv på Nordkalotten och i norra Ryssland, samisk arkeologi och historia, liksom frågor om arkeologi, politik, identitet och etik. År 2009 disputerade han med avhandlingen *Sámi prehistories: The politics of archaeology and identity in northernmost Europe*. För närvarande forskar han om den tidigmoderna koloniala historien i Sápmi och om insamlandet av samisk materiell kultur under 1600- och 1700-tal och dess betydelser i dag, samt om arkeologihistoria och synen på de nordliga områdena och de nordliga folkens tidiga historia i Ryssland och Sovjetunionen.
carl-gosta.ojala@arkeologi.uu.se

Sammanfattningar på nordsamiska, lulesamiska och sydsamiska

Ruota girku ja sámi olmmošlaš bázahusat

Sámi olmmošlaš bázahusat, mat otn e vurkejuvvojit museain ja ása-husain Ruotas, lea báhkka, symbolalaš ja dovdilis áššin. Sámi ovdasteaddjit leat maŋemus jagiid gáibidan daid doalvut ruovttoluotta ja fas hávdádit. Ruota girku lea maid digaštallan ášši dego oassin stuorit soabadanproseassas sámi álbmogiin. Ovddasteaddjit Ruota girkus leat historjjá čađa sierra láhkái searvan čoaggimis sámi olmmošlaš bázahusaid, ja ášši guoská maŋggaid láhkái girku doaima- ja ovdasvástádusguovlluide.

1800-logus ja árra 1900-logus čohkkehedje ollu dákkeriggeosiid ja erenoamážit oaiveskálžžuid hávdidiin ja girkogárddiin mat oaivilduvvojedje sisdoallat sámi hávdidiid, Ruotas ja iežá guovlluin Sámis. Dutkit ja ásahusat máilmmis jearuhedje hirbmadit sámi oaiveskálžžuid. Gávdnodjit mánja ovdamearkka fasttes rivvemiin sámi hávdidiin, ja maid mánja ovdamearkka sámi álbmoga vuosttildemiide.

Lea dárbu viidábut iskat girku ovddasteddjiid searvama ja makár oppalaš oaidnu sis lei goaivut dehe rivvet sámi hávdidiid. Dutkan- ja museamáilmmis lea maid stuora ovddasvástádus dán historjjá buorebut dárkkistit. Lea maid dárbu viidábut digaštallamii sámi iešmearrideami birra kulturárbeáššiin Ruotas, riikkaidgaskasaš konvenšuvnnaid ja julggaštusaid ektui.

Översättning Miliana Baer

Svieriga girkko ja sáme jábbmegij bátsidisá

Ássje sáme jábbmegij bátsidisáj birra, ma uddni vuorkkiduvvi dávvervuorkajn ja ásadusájn Svierigin, la ássje man birra juorruli ja li edna vájves dábdo ja l symbolalasj. Maŋemus jagijn la rávkvalvis ruopptotbuktemij ja áđásishávdádussaj ávdđájbuvtedum sáme ávdástiddjijs. Svieriga girkko l aj ássjev ságastallam oassen stuoráp sábadimprosessan sáme álmugijn. Svieriga girkko ávdástiddje li histárjá tjadá umassláhkáj oassálasstám sáme jábbmegij bátsidisáj tjoahkkimij, ja ássje guoská moatteláhkáj girkko doajmma- ja ávdásvástádussuorgijda.

Stuorra lāhko skelāhttaoase tjoahkkiduvvin 1800-lāgon ja ārra 1900-lāgon ja āvdemusāt skuvre hāvddesajijs ja girkkogārdijs majn aneduvvin sāme hāvddjit sisanedin, Svierigin nāv gāk Sāmednama ietjā sajijn. Sāme skuvrij ātsos ātsādidjijis ja āssudagājs birra vārālda lij vijdesbirāstiddje. Gāvnuuji moadda buojkulvisā sāme hāvdiij huvsodis spedjamij, nāv gāk moadda buojkulvisā sāme ālmmuga vuosstālasstemij hāvddespedjamij.

Dārbbō l ienebut vāttagit gāhttjat girkkolasj āvdāstiddijj oassālass-temav ja almulasj vuojnōv sāme hāvdiij bāllemijda ja spedjamijda. Ātsādim- ja dāvvervuorkkādoajmmaguovlon la aj stuorra āvdāsvās- stādus tjiegnalappot gāhttjat dāv histārjāv. Valla rāvkaduvvá aj vijdep sāgastallam sāme iesjmierredime birra kultuvrrārbbeāssjijn Svierigin, rijkajgasskasasj konvensjāvnāj ja deklarasāvnāj gāktuj.

Översättning Barbro Lundholm

Sveerjen gærhkoeh jīh saemien daektieh

Gyhtjelasse saemien daektieh bijre mejtie daanbien Sveerjen museemisnie jīh institusjovnine gāāvnesieh, tjarkelaakan digkiedamme jīh daate aamhtese domtese dovne vaajmosne jīh damtsvæhtine vihkeles. Minngemes jaepine saemiej āvtealmetjh krēibpesjamme daektide bāāstide āadtjodh jīh dejtie juvledh. Svīenske gærhkoeh aaj digkiedamme stuerebe māahtadimmien bijre saemiej almetji gujmie. Svīenske gærhkoen āvtealmetjh histovrijisnie sjīere vuekine viehkiehtamme saemien daektide tjōōnghkedh, jīh gyhtjelasse gujht gærhkoen barkoeh jīh dīedte.

1800-jaepine jīh1900-jaepiej aalkovistie dellie daektieh jīh eeres āejjienskuvhrieh kroeptijste jīh kroeptegaertienistie tjōōnghkeme gusnie deejrin saemiej kroepth, Sveerjesne jīh jeatjh lehkesne Saepmesne. Dotkijh jīh institusjovnh abpe veartanistie gihtjin saemien āejjienskuvhrieh mietie. Gellie vuesiehtimmieh gāāvnesieh guktie saemien kroeptide julmieslaakan sualasovvin, jīh aaj gellie vuesiehtimmieh gāāvnesieh guktie saemieh dan vuestie barkin gosse kroeptide sualasovvin.

Daerpies dej gærhkoen āvtealmetji barkoem eensilaakan kraanskodh guktie ussjedin gāessie saemien kroeptide kroehkin jīh sualasovvin. Dotkijh – jīh museumeveartene aaj dīedtem utnieh daam

histovrijem kraanskodh. Sverjesne aaj daerpies digkiedidh guktie saemiej jijtje reeremem nænnoestidh kultuvreaerpiegyhtjelassi bijre, jih åssjalommesh guktie internationale konvensjovnh jih deklarajovnh krööhkestidh.

Översättning Sig-Britt Persson och Karin Rensberg-Ripa